

«امپراطوری اسطوره‌ها و تصویر غرب در ایران:
روانکاوی گفتمان ادبی ایران ۱۳۳۲-۱۳۵۶»

مؤلف: مجید ادیب زاده

نوبت انتشار: اول

محل نشر: تهران

ناشر: ققنوس

سال نشر: ۱۳۹۱

تعداد صفحات: ۲۳۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منتقدان

دکتر حسینعلی قبادی

دکتر محمود بشیری

معرفی اثر

موضوع این اثر، شناخت و تحلیل لایه‌ای از دگرگونی‌ها و سیر تحول درونمایه‌ها و رویکردهای مضمون ادبیات ایران (نظم و نثر) از منظر مطالعات فرهنگی و گفتمان‌شناسی است. نویسنده بر

۱۷۶ نقدنامه زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های باستانی

آن است تا از نظر بنیادهای کهن‌الگویی و اسطوره‌ای، مظاهر تحولات درونمایه‌های ادبیات ایران را پیرامون موضع‌گیری‌های شاعران و نویسندگان ایرانی در مقابل عاملیت کشورهای غربی، به‌ویژه آمریکا در واقعه کودتا علیه نهضت ملی نفت ایران واکاوی کند. نگارنده این‌گونه تبیین می‌کند که انعکاس دیدگاه عموم شاعران و نویسندگان ایرانی در ادبیات این دوره – به دلایل گوناگون از جمله احساس عمیق انسانی از یک سو و ترس از اختناق و سانسور رژیم کودتاگر از سوی دیگر – موجب استعاری شدن و به‌تدریج نمادین شدن زبان و ادبیات این دوره بر محور عملکرد استعمار غرب، به‌ویژه آمریکا و انگلیس در ایران شده است و این زبان و بیان نمادین و استعاری به دلیل تکرار و ریشه داشتن در اعماق وجود پدیدآورندگان جنبه کهن‌الگویی و اسطوره‌ای به خود گرفته است.

امتیازات شکلی و محتوایی اثر

در این اثر نویسنده به دلیل اصالت دادن به مضمون بنیادی آثار ادبی این دوره پیرامون نقش و عملکرد استعمار غرب علیه نهضت ملی نفت و اعمال نظر و حکمرانی در عرصه سیاست‌های ایران پس از کودتا، حتی گرایش نویسندگان و شاعران ایرانی به پدید آوردن آثار در حوزه روستاها، اقلیم‌ها و مناطق و نواحی خاص و جامعه غیرشهری ایران و تکیه‌نگاری‌های این عصر را نیز رویکردی بیگانه‌ستیزانه و نفی حاکمیت غربی و مرام و مسلک حامیان کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تحلیل می‌کند

حروف‌چینی مناسب، مقدمهٔ متتبعانه، کتابشناسی گسترده و بهره‌گیری از منابع در خور توجه، به‌کارگیری اصطلاحات فنی، وجود مبحث مستقل و راهگشا و محققانه، یادداشت‌ها در پایان، بهره‌گیری از منابع گوناگون در تحلیل متن، جامعه آماری مناسب و گسترده، نامگذاری‌های مناسب برای فصل‌ها، انسجام ساختار فصل‌ها و کل کتاب از مهم‌ترین نقاط قوت در شکل و ساختار اثر است.

از نظر محتوی، این اثر در قیاس با آثار مشابه همچون از نیما تا روزگار ما، صد سال داستان‌نویسی (جلد دو) و با چراغ و آینه، شفیع کدکنی... کارنامه نثر معاصر، نثر معاصر فارسی و... اثری است، موضوع‌محور و متمرکز در باب مضمونی معین که بر پایهٔ اصطلاحات

امپراطوری اسطوره‌ها و تصویر غرب در ایران ... ۱۷۷

در سراسر کتاب وفادار مانده است. نویسنده در مجموع سعی کرده است افق تحلیلی تازه و نوگرایانه فراروی پژوهش پیرامون ادبیات معاصر بگشاید. عمده‌ترین نقاط قوت این کتاب را از حیث محتوی می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

۱-۱-۲- داشتن نگاه متفاوت و نو نسبت به ادبیات معاصر؛

۲-۱-۲- انسجام محتوای اثر از آغاز تا پایان؛

۳-۱-۲- بهره‌گیری از منابع متعدد (بعضاً کمیاب) که کاملاً مرتبط و متناسب با موضوع بحث است؛

۴-۱-۲- ساختن چارچوب مفهومی متمایز در عرصه‌ی تحلیل ادبیات معاصر؛

۴-۱-۲- توفیق مؤلف در یکپارچگی کل کتاب در پرداختن به موضوعی که در آثار دیگر یا به نحو حاشیه‌ای و غیرمستقیم چاپ شده یا اصلاً بیان نشده است؛

۵-۱-۲- غنی بودن و راهگشایی یادداشت‌های پایان همه فصل‌ها؛

۶-۱-۲- رعایت امانت به همراه استقصای کافی در مآخذ گسترده؛

۷-۱-۲- پرهیز از انفعال در به کارگیری اصطلاحات تخصصی متعارف جهانی و اهتمام بر وفاداری به جهت‌گیری بومی و پویندن مسیر مشخص فرهنگی؛

۸-۱-۲- افزودن نظم منطقی شاکله کتاب، بر روزآمدی و کفایت منابع، رعایت امانت و دقت در استناد نیز از دیگر جنبه‌های مثبت اثر است.

۲-۲- در پایان مبحث نقاط قوت محتوای اثر، به عمده‌ترین نمونه‌ها و مصادیق ادعاهای یاد شده در این جستار درباره جنبه‌های مثبت اشاره می‌شود:

۱-۲-۲- درباره یکپارچگی و انسجام اثر در پرداختن به انگاره بنیادین ادعای اصلی اثر:

توجه به عنوان‌های اصلی و فرعی اثر زیر، انسجام و تمرکز اثر پیرامون یک موضوع کلان را ثابت می‌کند:

ر.ک: شب و سیاهی غروب، شب و فضای گفتمان ادبی، روانکاوی شب و فضای حضور بیگانه در گفتمان ادبی از ص ۳۴-۱۷

«آیا بیگانه یک غول است» از ص ۵۷-۳۹

«آدم در اسارت آدم» ص ۹۰-۶۳

«خدای بیگانه (ماشین و ماشین‌زدگی در شهر)» ص ۱۴۱-۹۵

۱۷۸ نقدنامه زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های باستانی

«روانکاوای از خودبیگانگی در گفتمان ادبی» ص ۱۹۱-۱۷۱

۲-۲-۲- درباره یادداشت‌های گسترده و غنی و متبعاثر:

ر.ک. ص ۳۸، ۱۶-۳۵، ۹۴-۹۱، ۱۴۶-۱۴۲، ۷۰-۱۶۶، ۲۱۶-۲۱۲

۲-۲-۳- درباره انعکاس اطلاعات کمیاب اما در حد گسترده در ادبیات ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد و داشتن تحلیل‌های بین‌رشته‌ای درباره دگرگونی‌های این ادبیات، به عنوان نمونه ر.ک. ص ۳۹، ۶۳، ۹۵، ۱۴۱، ۱۷۱ و ۱۹۲

۲-۲-۴- درباره وفاداری به فرضیه بنیادی و ادعای اصلی و انگاره‌ها و چارچوب مفهومی اثر در سراسر متن به عنوان نمونه ر.ک. ص ۱۷۲، ۱۳۴، ۹۰، ۸۰، ۶۳، ۱۷، ۳۸، ۱۶، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ... در مجموع از دیدگاه نگارنده، این اثر می‌تواند به عنوان مأخذ فرعی و ارجاعی در تدریس ادبیات معاصر فارسی (به‌ویژه نثر) به شمار آید.

اشکالات شکلی و محتوایی اثر

با اینکه حروف‌چینی کتاب مناسب و مقبول است، صفحه‌آرایی آن چندان چشم‌نواز نیست، کثرت تعداد سطرها و وفور کلمات در صفحات خسته‌کننده می‌نماید. کاغذ نامرغوب، طرح جلد ناگویا، عنوان بلند و طولانی، نبود فهرست تفصیلی، معرفی نارسای اثر، نبود تعاریف اصطلاحات فنی و تخصصی کتاب، صحافی متوسط، ضعف‌های نگارشی فراوان - بلکه ناپختگی و جوانی نثر مشهود است. حتی در نارسایی و ابهام توضیح و معرفی کتاب در پشت جلد نیز به چشم می‌خورد.

۱- نارسایی عنوان

۲- ناگویایی، ابهام و ناهمخوانی‌های مقدمه و متن. ر.ک: «ادعای بازتولید اسطوره‌های کهن در ادبیات مدرن» (ص ۷ مقدمه)

۳- مبهم بودن بیان مسأله؛ مؤلف کوشیده در چندین جا اشاره‌ای ناقص به ایضاح مسأله و روش تحقیق داشته باشد، اما موفق نبوده است. ر.ک. ص ۸ و ۱۲.

۴- هجوم ناهمگون، مسلسل‌وار و گاه سرگردان اصطلاحات تخصصی و ناهمسازی آنها از حیث روش‌شناختی. برخی اصطلاحات فنی صفحه ۷ به عنوان نمونه نقل می‌شود:

«امپراطوری اسطوره‌ها، کنایه از دنیای نمادین ادبیات مدرن ایران است، فضایی نمادین، شکلی مدرن، بازتولید، بازیابی به مثابه ابژه، فرهنگ ادبی ایران، رویکرد روانکاوی فرهنگی، تحلیلی روانکاوانه، تصویر غرب در گفتمان ادبی ایران، عناصر زمانی، روانکاوی نشانه‌شناختی، ساختار نشانه‌شناختی و معنایی زبان ادبی و...»

فقدان تعریف مفاهیم کلیدی به صورت یکپارچه، یکجا و سلیس از جمله: «گفتمان ادبی متعهد» ص ۹ «همین تعهد بود که گفتمان ادبی متعهد را شکل داد.» ص ۱۰ «متن ادبی مناسب‌ترین متن برای بازیابی ویژگی‌های «ناخودآگاه جمعی» در روانکاوی فرهنگی است.» ۵- گاه بیان مبانی، رویکردها و نظریات اثرگذار و جهت‌دهنده بدون تصریح مأخذ. ر.ک: ص ۷ «زبان پیوند تنگاتنگی با میل سیاسی، ایدئولوژی و قدرت دارد.» [بدون ذکر مأخذ]. ۶- فقدان برابر نهادی دقیق برای اصطلاحات و طبقه‌بندی معین آنها؛ به عنوان نمونه در ص ۸ آمده است: «در این اثر، واژه گفتمان، به گونه‌ای مترادف و هم‌عنا با واژگان سخن، نظم گفتار، متن، زبان، کنش گفتار و کردار گفتاری به کار رفته است.» ای کاش اولاً برابرهایی انگلیسی این اصطلاحات قید می‌شد، ثانیاً واژگان و اصطلاحات متفاوت هم‌مرز و رقیب آنها بیان گردد؟؟

در برابر، «صحبت کردن»، «حرف زدن»، «گفت‌وگو کردن»، «مواجهه زبانی»، چنانکه در انگلیسی Discourse در برابر Speech و Talk قرار می‌گیرد و بالاتر از آنهاست و گاه همنشین و قرین و برابر (Discauge) می‌شود.

۷- لغزش‌های ترمینولوژیک و ضعف انطباق لفظ با محتوی. به عنوان نمونه در ص ۷ «زبان نمادین» عنصر و ابزار «امری سیاسی» تعریف شده است در حالی که یکی از ساحت‌ها و ابعاد زبان نمادین می‌تواند متضمن مفهوم و پیام سیاسی باشد و آن در کنار وجه نمادین عرفانی، اشراقی و ابهامی زبان وزن کمتری دارد.

۸- بعضاً تعریف‌های ناقص و نارسا و کاربردهای غیرمتعین واژگان در متن وجود دارد. به عنوان نمونه در ص ۸ آمده است. «منظور از گفتمان به شیوه‌ای از متن و گفتار بازمی‌گردد که از زاویه‌ای خاص به تجربیات ما معنا می‌دهد.» نیز ر.ک. ص ۱۵ و ص ۱۶- یادداشت شماره ۸.

۹- بعضاً اظهارات و ادعاهای کلی، غیرمستند و مبهم آمده است. به عنوان در ص ۸ چنین آمده است: «در این کتاب، کاربرد زبان، متن و گفتار تحت عنوان گفتمان مورد بررسی قرار

۱۸۰ نقدنامه زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های باستانی

می‌گیرد.» ما به تحلیل معانی ناخودآگاهانه و گونه‌های مختلف احساس، نسبت به غرب، به منزله «ابژه‌ای بیگانه» در متن و گفتمان ادبی می‌پردازیم!

۱۰- نبود جدول، نمودار و اشکالی که مباحث را از حالت ذهنی به هم پیوسته و گاه درهم‌آمیخته خارج سازد وضعیتی عینی و تجسمی به آن ببخشد

۱۱- بیان نکردن ریشه‌های تاریخی بسیاری از نمادها، استعاره‌ها که در ادبیات معاصر پیش از کودتای ۲۸ مرداد هم سابقه داشته‌اند. از جمله می‌توان گفت: «شب» به عنوان استعاره از اختناق و دیکتاتوری در آثار نیما مشهود بوده است.

۱۲- طرح مباحثی فلسفی - یا سیاسی و تاریخی بدون ذکر پیشینه و مبانی و منابع: از جمله ر.ک. ص ۶۵: «آگاهی اندوهبار، اصطلاحی است که هگل آن را برای وضعیتی از آگاهی که در عصر استیلای مسیحیت وجود داشته، ابداع کرده است. همچنین از آن به نام «نفس از خودبیگانه یاد می‌کند.» جای این پرسش وجود دارد که هگل در کدام کتاب، کدام صفحه، با چه مشخصاتی چنین گفته اس؟»

همین مبحث نشان می‌دهد که کتاب از فقدان گفتار مستقلی به نام «تعریف مفاهیم» رنج می‌برد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

پیشنهاد می‌شود مولف محترم در چاپ بعدی کتاب، نکات زیر را لحاظ کنند:

۱. تکمیل مقدمه از جهت چرایی نپرداختن به سهم استبداد و فقدان خود ارزیابی نیروهای داخلی
۲. افزودن روش تحقیق و توضیح چهارچوب نظری
۳. افزودن تعریف تفصیلی و مستند مفاهیم تخصصی
۴. بازنویسی متن از جهت رفع تناقضها و ویرایش کلی متن
۵. بیان کردن مفاهیم تخصصی و نظام ترمینولوژی کتاب
۶. افزودن فهرست تفصیلی و گویا برای کتاب
۷. افزودن عناوین فرعی گویا و رسا در طی مباحث کتاب